

**Από την Πεφωτισμένη Δεσποτεία στην Αντιδραστική Απολυταρχία
Διοικητική Εξέλιξη και Θεσμική Ολοκλήρωση
της Λογοκρισίας στη Μοναρχία των Αψβούργων
(περ. 1750 - 1848)**

«[...] Ένας λογοκριτής είναι ένα ανθρωπόμορφο μολύβι ή ένας άνθρωπος με μορφή μολυβιού, μια εν-σαρκωμένη μολυβιά για τα προϊόντα του πνεύματος, ένας κροκόδειλος, ο οποίος στις όχθες του ποτα-μού των ιδεών διαβιεί και αποκόπτει με τα δόντια του το κεφάλι των λογοτεχνών που κολυμπούν εκεί. [...] Η λογοκρισία είναι η μικρότερη από δύο αισχρές αδελφές, η μεγαλύτερη ονομάζεται Ανάκριση (Inquisition). Η λογοκρισία είναι η ζωντανή ομολογία των ισχυρών, ότι μπορούν να εξουσιάσουν μό-νο αποβλακωμένους σκλάβους, αλλά δεν μπορούν να κυβερνήσουν ελεύθερους λαούς. Η λογοκρισία είναι κάτι, το οποίο βαθιά πίσω από το δήμιο βρίσκεται, επειδή της ίδιας η ροή της διαπαιδαγώγησης, την οποία πριν από εξήντα χρόνια βοηθούσε να ανοίξει το δρόμο προς την ειλικρίνεια, είχε [ωστόσο] η λογοκρισία στη νεότερη εποχή, αποτυπωμένο το στίγμα της περιφρόνησης.»¹

Στα παραπάνω λακωνικά, πλην όμως ιδιαίτερα καυστικά σχόλια του Αυστριακού θεατρικού συγγραφέα Johann Nestroy (1801-1862)² στο έργο του *Freiheit in Krahwinkel* που είδε το φως της δημοσιότητας μέσα στην επανάσταση του 1848, είναι δυνατόν να συμπυκνωθούν τα κυριότερα σημεία εξέλιξης της λογοκρισίας στη Μοναρχία των Αψβούργων³ στις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} και στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και τα αισθήματα της πλειοψηφίας των διανοούμενων της αυτοκρατορίας απέναντί της. Η συγκυρία ασφαλώς δεν ήταν τυχαία. Η επαναστατική ορμή που το Μάρτιο κατέλαβε την αυστριακή πρωτεύουσα, κλονίζοντας συθέμελα το ως τότε κυρίαρχο, αντιδραστικό καθεστώς του καγκελάριου Metternich, επέτρεψε την έκφραση φιμωμένων παλαιότερα απόψεων και ώθησε σε προσωρινή έστω κατάργηση του διαβόητου λογοκριτικού μηχανισμού των Αψβούργων με την παράλληλη διαμόρφωση μιας εφήμερης ελευθερίας της έκφρασης⁴. Πώς όμως έφτασαν οι Βιεννέζοι

¹ Παρατίθεται στο Herles, 1973: 130 και στο McKenzie, 1980: 327. Πρόσθετες πληροφορίες βλ. Olechowski, 2013: 139-140 και Yates, 1996: 42.

² Για το έργο του Nestroy, συμπεριλαμβανομένης και της υπό εξέταση παράστασης, βλ. τις σχετικές αναφορές στο τρίτο κεφάλαιο. Για βιογραφικά στοιχεία, βλ. πολύ συνοπτικά, Vocelka, 2000: 180 και αναλυτικότερα, Duriegl (επιμ.), 1988: 422-424.

³ Με τον όρο *Αυστρία* ή *Αυστριακή αυτοκρατορία* ή *Μοναρχία των Αψβούργων* εννοείται το κρατικό αυτό μόρφωμα που θεσμικά τουλάχιστον δημιουργήθηκε το 1804 με την αυτοκρατορική στέψη του Φραγκίσκου Α' (Β', 1792-1835) σε απάντηση της αντίστοιχης του Ναπολέοντα και ουσιαστικά αποτελούσε αναπόσπαστη συνέχεια και εξέλιξη των κληρονομικών εδαφών των Αψβούργων στην κεντρική Ευρώπη και στον πρώιμο 19^ο αιώνα περιλάμβαναν τα γερμανικά εδάφη της Αυστρίας, τη Βοημία, τη Μοραβία, την Αυστριακή Σιλεσία, την Ουγγαρία, την Τρανσυλβανία, το Βανάτο, τη Γαλικία, τη Μπουκοβίνα, την Ίστρια, τη Δαλματία, το Βένετο και τη Λομβαρδία, όλα συνδεδεμένα με την πατρογονική κληρονομιά της οικογένειας μέσω κυρίως επιγαμιών από τον ύστερο Μεσαίωνα και σπανιότερα διπλωματικών συμφωνιών και πολεμικών συγκρούσεων. Οι Αψβούργοι, ως το 1806 αυτοκράτορες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, διέθεταν μια ονομαστική εξουσία πάνω στο σύνολο του γερμανόφωνου κόσμου που όμως ήταν σε θέση να ασκήσουν μόνο στα προαναφερθέντα εδάφη. Η κατάργηση του μεσαιωνικού αυτοκρατορικού τίτλου από τον Ναπολέοντα μόνο τυπικές είχε συνέπειες καθώς αφορούσε στην επιβεβαίωση ενός τετελεσμένου γεγονότος.

⁴ Για μια διεξοδική επισκόπηση της επανάστασης του 1848 στη Μοναρχία, των χαρακτηριστικών και των συνεπειών της, βλ. Jaszi, 1961: 86-99, Kann, 1974: 299-318, Taylor, 1965: 57-82 και Vocelka, 2000: 198 και εξής. Τα αισθήματα των λαών της αυτοκρατορίας και ειδικότερα δε των κατοίκων της Βιέννης ενώπιον της επαναστατικής έκρηξης, σκιαγραφούν περιληπτικά ο Emerson, 1968: 136 και διεξοδικότερα, αλλά με μεγαλύτερη δόση συναισθηματικής φόρτισης, ο Brion, 1994: 323-351. Για τις επαναστάσεις του 1848 ως ένα ευρύτερο, ευρωπαϊκό φαινόμενο, βλ. Hobsbawm, 1992: 416-431. Ειδι-

να έχουν τόσο άσχημη εντύπωση για τους θεσμικούς υπηρέτες του κοινού συμφέροντος -ή έστω ένα μέρος τους-; Με ποίον ακριβώς τρόπο και υπό ποιες συνθήκες διαμορφώθηκε το σύστημα του αψβουργικού λογοκριτικού μηχανισμού, ποίο το προσωπείο και τα συστατικά στοιχεία του στις απαρχές και στα τέλη της υπό εξέταση περιόδου; Αυτά είναι ερωτήματα, τα οποία θα μας απασχολήσουν στη σχετικά περιορισμένης έκτασης σύνθεση μας περί λογοκρισίας. Επιστρατεύοντας το ιδιαίτερα ταιριαστό για τις επιδιώξεις μας είδος της *συνταγματικής και διοικητικής ιστορίας (Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte)*, επιφανούς απογόνου του ιστορισμού και από καιρό εδραιωμένης στο γερμανόφωνο ακαδημαϊκό κόσμο, αλλά δυστυχώς σχετικά υπανάπτυκτης ακόμα στα ελληνικά πανεπιστημιακά ακροατήρια, θα επιχειρήσουμε μια ανασκόπηση στα ουσιαστικότερα θεσμικά όργανα του κράτους και στις σπουδαιότερες νομικές διατάξεις που έδωσαν σάρκα και οστά στον άλλοτε φημισμένο, άλλοτε διαβόητο, μα πάντα θεμελιώδους κοινωνικής και πολιτικής σπουδαιότητας μηχανισμό της αυστριακής λογοκρισίας.

Ο λογοκριτικός μηχανισμός της αυτοκρατορίας των Αψβούργων όπως διαμορφώθηκε στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και διατηρήθηκε ως και τα μέσα του 19^{ου}, μπορεί να γίνει αντιληπτός υπό το πρίσμα της διοικητικής και θεσμικής συνέχειας παρά τις αξιοσημείωτες αλλαγές στους στόχους και στη νοοτροπία των λογοκριτών από την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων και εξής. Ως εκ τούτου η οριοθετημένη εντός του υφιστάμενου χρονικού πλαισίου ενασχόληση με το εν λόγω αντικείμενο κρίνεται θεμιτή. Κατ' αρχάς η σύσταση μιας κρατικά ελεγχόμενης κοσμικής λογοκριτικής υπηρεσίας αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της συγκρότησης μιας σύγχρονης γραφειοκρατίας⁵, ώστε να επιτευχθεί ο διοικητικός συγκεντρωτισμός και ο εξορθολογισμός, ένας άγιος δηλαδή στόχος της Μαρίας-Θηρεσίας (1740-1780) και του Ιωσήφ Β' (1765/1780-1790)⁶. Στόχος των μεταρρυθμίσεων ήταν η παροχή καλύτερης ποιότητας υπηρεσιών στη μεγάλη μάζα των υπηκόων του αυτοκράτορα, εφόσον εκείνος (ή εκείνη) ήταν ο *‘πρώτος υπηρέτης του κράτους’ (ersten Diener seines Staates)* και όφειλε να χρησιμοποιεί την εξουσία του μόνο για την κοινή ωφέλεια, χωρίς όμως αυτό να την μειώνει στο ελάχιστο⁷. Έτσι η συγκρότηση του σύγχρονου κράτους ώθησε σε μονάρχες που παρά τις αγαθές τους προθέσεις ήταν πιο συγκεντρωτικοί και δυνάμει πιο αυταρχικοί παρά ποτέ. Η πολιτική αυτή ευνόησε και τα μεσαία στρώματα, τα οποία μέσα από τη δημόσια υπηρεσία βρήκαν μια μοναδική ως τότε διέξοδο κοι-

κότερα, οι εξελίξεις στο λίκνο της επανάστασης δηλαδή στη Γαλλία, εξιστορούνται στο Maurice Agulhon, *1848: Η επανάσταση στη Γαλλία ή η μαθητεία στη δημοκρατία*, Αθήνα: Πόλις, 2006.

⁵ Για τη διοικητική εξέλιξη της Μοναρχίας την εποχή της λεγόμενης *πεφωτισμένης δεσποτείας*, βλ. Vöcelka, 2000: 154-166, Höbelt, 2000: 212-213 και Jaszi, 1961: 66-73, του οποίου έκδηλος είναι ο θαυμασμός για τις ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις του Ιωσήφ Β'. Ως προς τις απαρχές της διαδικασίας συγκεντρωτικοποίησης των χωρών των Αψβούργων, η μελέτη του R.J.W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700*, Οξφόρδη: Oxford Univ. Press, 1979, 157-274 παραμένει κλασική. Οι πληροφορίες που παρέχονται μέσα από στο Ingraio, 1994: 150-218 είναι επίσης εξαιρετικά διαφωτιστικές. Πολύ εύχρηστη πάνω στο θέμα είναι και η διήγηση του Waltraud Heindl στο "Bureaucracy, Officials and the State in the Austrian Monarchy: Stages of Change since the Eighteenth Century", *Austrian History Yearbook*, Vol. 36 (2006), 35-57, όπου περιγράφεται η διοικητική εξέλιξη της αυτοκρατορίας ως το 1918. Ανάλογοι ενδιαφέροντος και ιδιαίτερα πρωτότυπο είναι και το σχετικό κεφάλαιο του Michael Mann, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, τμ. 2: η ανάδυση των τάξεων και των εθνών-κρατών, 1760-1914*, Αθήνα: Πόλις, 2009, 421-455.

⁶ Για μια συνοπτική παρουσίαση της θηρεσιανής-ιωσηφικής λογοκρισίας, βλ. Olechowski, 2013: 140-143 και ακόμα Ernst Wangemann, "Lockerungen und Verschärfungen der Zensur unter Joseph II. und Leopold II.", στο: Erika Weinzierl, Rudolf Ardel (επιμ.), *Justiz und Zeitgeschichte VIII*, Βιέννη-Salzburg: Geyer-Edition Verlag, 1991, 1-5.

⁷ Βλ. Vöcelka, 2000: 157.

νωνικής και οικονομικής ανόδου⁸. Η σύσταση της πρώτης υπηρεσίας λογοκρισίας το 1751 (*Zensurkommission*) και αργότερα το 1760 (*Studien- und Bücher-Zensur-Hof-commission*) και η τήρηση από το 1754 αρχείων των απαγορευμένων βιβλίων, εντάσσονταν στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και είχε φιλελεύθερο χαρακτήρα καθώς αποσκοπούσε να αφαιρέσει τον έλεγχο της παιδείας και της πνευματικής παραγωγής από την Εκκλησία και παράλληλα να προστατέψει το κοινό από τυχόν ανάρμοστα και επιβλαβή αναγνώσματα, μια διαδικασία που θα μπορούσαν να διεκπεραιώσουν μόνο ανώτερης μόρφωσης κρατικοί υπάλληλοι, οι οποίοι έτσι θα απελευθέρωναν τους αναγνώστες από τα δεσμά του σκοταδισμού και της δεισιδαιμονίας που για αιώνες είχε επιβάλλει η Εκκλησία⁹. Ταυτόχρονα η ελευθερία που διαμορφώθηκε δεν ήταν ασύστολη καθώς πολλά μυθιστορήματα ή πολιτικές και φιλοσοφικές πραγματείες όπως έργα του Βολταίρου ή του Ρουσσώ απαγορεύτηκαν¹⁰. Στην Ουγγαρία, η διαμάχη ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση και τις περιφερειακές δυνάμεις αποκρυσταλλώθηκε στη διένεξη της αυτοκράτειρας με τον κόμη Ferenc Barkóczy, αρχιεπίσκοπο του Esztergom. Επρόκειτο για ένα αξίωμα που παραδοσιακά ήλεγχε ποια θρησκευτικά βιβλία μπορούσαν να διατεθούν στο κοινό σε συνεργασία με το κολλέγιο των Ιησουϊτών που έδρευε στο Pozsony (σημ. Bratislava). Η σύγκρουση έληξε τη δεκαετία του 1760 με επικράτηση της Μαρίας Θηρεσίας. Μολοταύτα, στο μέλλον δεν έλειψαν οι εντάσεις αφού επανειλημμένως οι Ούγγροι λογοκριτές αποπειράθηκαν να απαγορεύσουν βιβλία που είχαν εγκριθεί από τους Αυστριακούς συναδέλφους τους. Συνολικά, στόχος της θηρεσιανής λογοκρισίας ήταν η προστασία της θρησκείας, του κράτους, του αυτοκρατορικού κύρους και ισχύος, μα τα κριτήρια επιβολής της κάθε άλλο παρά σαφή ήταν και η λήψη αποφάσεων ήταν εν πολλοίς ζήτημα μεμονωμένων αξιωματούχων.

Τα μέτρα του Ιωσήφ Β' διακρίνονταν για το ριζοσπαστισμό και την τόλμη τους που καμία μεταγενέστερη ηγεσία δεν προσέγγισε και είχαν κατά πολύ ξεπεράσει τα όρια αυτών της μητέρας του¹¹. Ο ίδιος μάλιστα είχε δημοσιεύσει μια μελέτη με τίτλο: *Grund-Regeln zur Bestimmung einer ordentlichen, künftigen Bücherzensur* (Βασικοί κανόνες για τον προσδιορισμό μιας συστηματικής, μελλοντικής λογοκρισίας στα βιβ-

⁸ Οι γόνοι της αριστοκρατίας απλώς δεν επαρκούσαν αριθμητικά για τη στελέχωση της κρατικής μηχανής. Βλ. Höbelt, 2000: 212.

⁹ Βλ. Vocelka, 2000: 158-160. Για τον αγώνα των κοσμικών, αυτοκρατορικών Αρχών κατά της εκκλησιαστικής εξουσίας, βλ. Höbelt, 2000: 213 και Heindl, 1994: 41-42. Επ' αυτού εξαιρετικής σπουδαιότητας είναι το έργο της Grete Klingenstein, *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert. Das Problem der Zensur in der thesesianischen Reform*, Βιέννη: Österreich Archiv, Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, 1970. Η εκκοσμίκευση της λογοκρισίας που ασκούνταν από το 17^ο αιώνα από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, πιστευόταν ότι θα οδηγούσε και στην εκλογίκευσή της, όπως και συνέβη. Πάντως, όπως τονίζει η συγγραφέας, εκείνη την εποχή δεν νοούνταν επ' ουδενί ολοκληρωτική απελευθέρωση της πνευματικής παραγωγής.

¹⁰ Βλ. Bachleitner, 2012: 257-258.

¹¹ Στις μεταρρυθμίσεις του υλοποιήθηκαν κατά την ιωσηφική δεκαετία στηρίχθηκε το ιδεολογικό οπλοστάσιο όλων των φιλελεύθερων και συντηρητικών αυστριακών πολιτικών φιλοσόφων του επόμενου αιώνα. Το έργο του T.C.W. Blanning, *Joseph II*, Λονδίνο: Longman, 1995 χρησιμεύει ως μια κατατοπιστική εισαγωγή. Για τα μέτρα που πήρε, χρήσιμα είναι τα έργα των Roger Bauer, "Kaiser Joseph und die -literarischen- Folgen", στο: *Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1789-1848)*, Βιέννη/Μόναχο: Wiener Schriften, 1978 και Helmut Reinalter, "Josephinismus, Geheimgesellschaften und Jakobinismus. Zur Radikalen Spätaufklärung in der Habsburger-Monarchie", στο Anna Drabek et al. (επιμ.), *Ungarn und Österreich unter Maria Theresa und Joseph II. Neue Aspekte Verhältnis beider Länder*, Βιέννη: Böhlau Verlag, 1982, 55-70. Για την ιδεολογική κληρονομιά του Ιωσήφ, είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικό το άρθρο της N. Wingfield, "Emperor Joseph II in the Austrian Imagination up to 1914", στο: L. Cole, D. Unowsky (επιμ.), *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*, Minnesota: Berghahn Books, 2007, 62-85.

λία). Όρισε ως επικεφαλής της λογοκριτικής υπηρεσίας τον διακεκριμένο λόγιο Gottfried van Swieten το 1784 και εργάστηκε για την περαιτέρω συστηματοποίηση των κριτηρίων βάσει των οποίων γινόταν η λογοκρισία και θέσπισε τον έλεγχο μόνο στα βιβλία που εκτίθονταν στο εμπόριο και όχι στα ιδιωτικά κείμενα. Οι απαγορεύσεις έγιναν ηπιότερες και ο έλεγχος έγινε ακόμη πιο συγκεντρωτικός, στοιχείο που ωστόσο δεν εμπόδισε τις διαφωνίες ανάμεσα σε Αυστριακούς και Ούγγρους λογοκριτές, αφού οι πρώτοι θεωρούνταν γενικώς πιο επιεικείς, στοιχείο που δεν ανταποκρινόταν πάντα στην πραγματικότητα αφού ακόμη και ισχυροί Μαγυάροι ευγενείς είχαν βιώσει τη βαριά ανάσα του λογοκριτή. Η έκφραση της κοινής γνώμης που τότε βρισκόταν στα πρώτα στάδια ανάδυσης, ενθαρρύνθηκε από τη διαμόρφωση του φιλελεύθερου κλίματος, όπως εξάλλου και από την καθιέρωση της υποχρεωτικής βασικής σχολικής εκπαίδευσης λίγα χρόνια πριν (1774)¹². Αποτυπώθηκε δε στη δημοσιοποίηση πλήθους φυλλαδίων που γενικά εκφράζονταν θετικά για το μεταρρυθμιστικό έργο του αυτοκράτορα και ως εκ τούτου δεν αποτέλεσαν αντικείμενο απαγόρευσης¹³. Η ανοχή παρόλα αυτά είχε όρια. Οι οδηγίες προς τους λογοκριτές του 1781 αποσαφήνιζαν ότι βιβλία που συστηματικά επιτίθονταν στην Εκκλησία θα απαγορεύονταν. Οι δημόσιοι λειτουργοί επίσης ενθαρρύνονταν να αντιμετωπίσουν με αυστηρότητα: «οτιδήποτε περιέχει ανήθικες σκηνές και ανούσιες χονδρολογίες που δεν θα μπορούσαν ποτέ να δώσουν τροφή στις διδασκαλίες του Διαφωτισμού»¹⁴. Την ίδια στιγμή διαμορφώθηκε ειδικό θεσμικό πλαίσιο για τα εισαγόμενα βιβλία από το εξωτερικό. Τα απαγορευμένα έργα εντάχθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες: στα πορνογραφικά μυθιστορήματα, στα έργα που ενθάρρυναν τη δεισιδαιμονία, πραγματείες με αθεϊστικό ή νατουραλιστικό περιεχόμενο, υπερβολικά προκλητικές απέναντι στην Εκκλησία και τέλος μια ασαφή κατηγορία πολιτικών έργων¹⁵.

Το Φεβρουάριο του 1787 ο πεφωτισμένος ριζοσπαστισμός έφτασε στο αποκορύφωμα του όταν στη Βιέννη η προληπτική λογοκρισία (*Vorzensur*), το πλέον ουσιαστικό στάδιο της λογοκρισίας σε όλα τα προγενέστερα και μεταγενέστερα κάθεστота, απεμπολήθηκε πλήρως. Αν ένα δημοσίευμα κρινόταν εκ των υστέρων ακατάλληλο, ο εκδότης του υποχρεούνταν να αποσύρει το επίμαχο υλικό και τα πληρώσει ένα πρόστιμο για κάθε αντίτυπο του έργου. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι επί της βασιλείας του Ιωσήφ, αυτή η αρχή ουδέποτε τέθηκε σε εφαρμογή. Ωστόσο το ρηξικέλευθο αυτό νομοθέτημα αποσύρθηκε από τον ίδιο τον αυτοκράτορα λίγο πριν το θάνατο λόγω των σφοδρών εσωτερικών αντιδράσεων που ακολούθησαν την έκδοση του¹⁶. Στον Ιωσήφ αποδίδεται και η θεμελιώδους σημασίας θέσπιση της αρχής ότι τα βιβλία που απευθύνονταν σε μορφωμένους λογοκρίνονταν με διαφορετικά κριτήρια απ' αυτά που προορίζονταν για το ευρύ κοινό. Έτσι έργα, τα οποία υπό κανονικές συνθήκες θα θεωρούνταν ανάρμοστα και θα απαγορεύονταν, εντούτοις επετράπη η κυκλοφορία τους εφόσον μόνο άτομα υψηλής μόρφωσης -άρα αξιόπιστα- θα είχαν τη δυνατότητα να τα μελετήσουν. Το έργο του λ.χ. David Hume, *Dialogues concerning Natural Religion* (1779) συνιστά τυπικό δείγμα. Σε τελική ανάλυση, όπως επισημαίνει και επιφανής μελετητής του φαινομένου, η λογοκρισία ποτέ δεν καταργήθηκε

¹² Βλ. Heindl, 1994: 45 και Vocelka, 2000: 160-161.

¹³ Βλ. Brion, 1994: 33-35, Höbelt, 2000: 215 και Olechowski, 2013: 141

¹⁴ Πρβλ. Höbelt, 2000: 215-216 και Gates, 1987: 29. Στις αρχές της βασιλείας του Ιωσήφ ο κατάλογος των απαγορευμένων βιβλίων περιλάμβανε περίπου 900 τίτλους, έχοντας μειωθεί εντυπωσιακά από τους 5.000 τόμους που ήταν τον καιρό της προκατόχου του.

¹⁵ Βλ. Gates, 1987: 29-30, όπου δίνονται και αρκετά παραδείγματα σχετικά με τα απαγορευμένα έργα όπως και πληροφορίες για τις σχέσεις Αυστριακών και Ούγγρων λογοκριτών.

¹⁶ Πρβλ. Höbelt, 2000: 216. Πιο συγκρατημένος ως προς την έκταση των ελευθεριών που χορηγήθηκαν εμφανίζεται ο Bachleitner, 2012: 258.

ολοκληρωτικά παρά την όξυνση του αγώνα κατά του εκκλησιαστικού ελέγχου¹⁷. Το 1790 ο Ιωσήφ πέθανε κληροδοτώντας στο διάδοχο του Λεοπόλδο Β' (1790-1792) μια αυτοκρατορία σε αναστάτωση με τη Φλάνδρα να έχει επαναστατήσει και την Ουγγαρία να βρίσκεται στα πρόθυρα της εξέγερσης, τη στιγμή μάλιστα που τα νέφη του πολέμου συγκεντρώνονταν πάνω από την ευρωπαϊκή ήπειρο και η έκρηξη της γαλλικής επανάστασης είχε τρομοκρατήσει τους κληρονομικούς ηγεμόνες. Ο αδελφός του αποθανόντος αυτοκράτορα αποπειράθηκε στο σύντομο διάστημα που άσκησε την εξουσία να συμβιβάσει τις αντιμαχόμενες πλευρές, προκειμένου να διαφυλαχθεί η εύθραυστη ενότητα της Μοναρχίας. «*Συνδύασε έγκαιρους συμβιβασμούς με την παράδοση, διατήρηση των μεταρρυθμίσεων του Ιωσήφ και ανοχή στις πολιτικές φιλοδοξίες των μη προνομιούχων*». Παράλληλα προχώρησε σε αποκέντρωση της λογοκρισίας, αναθέτοντας τις σχετικές αρμοδιότητες στα πανεπιστήμια, στις επαρχιακές Αρχές και στην Αυλική Καγκελαρία (*Hofkanzlei*)¹⁸. Το φιλελεύθερο πνεύμα του ιωσηφισμού δεν είχε ακόμα χαθεί, αλλά στις αρχές του 1792 ο Λεοπόλδος ξαφνικά πέθανε και τον διαδέχτηκε ο νεαρός γιός του, Φραγκίσκος Α' (1792-1835), στον καιρό του οποίου η αυτοκρατορία θα περνούσε τη δοκιμασία των ναπολεόντειων πολέμων και ο λογοκριτικός μηχανισμός θα υφίστατο ραγδαία συντηρητικοποίηση.

[...] Η κοινή γνώμη είναι το πιο ισχυρό από όλα τα μέσα σαν τη θρησκεία, διαπερνά τα πλέον κρυφά μέρη, όπου διοικητικά μέτρα δεν έχουν επιρροή. Να περιφρονείς την κοινή γνώμη είναι το ίδιο επικίνδυνο με το να περιφρονείς τις ηθικές αξίες και αν οι τελευταίες τυχόν αναδυθούν ξανά όταν έχουν σχεδόν εξουθενωθεί, αυτό δεν θα είναι χωρίς γνώμη. Απαιτεί ασυνήθιστη καλλιέργεια, συνεχή και συστηματική αυταπάρνηση. *Οι μελλοντικές γενεές δύσκολα θα πιστέψουν ότι είχαμε θεωρήσει τη σιωπή σαν ένα αποτελεσματικό όπλο για να αντισταθούμε στις κραυγές των αντιπάλων μας και σε έναν αιώνα από λέξεις! Ποίος θα μας κατηγορήσει εάν δεν επιτρέψουμε στο κοινό να εφοδιάζεται με ψέματα για εμάς; [...] το κοινό δεν μπορεί να διαχωρίσει αν τα νέα είναι σωστά ή λανθασμένα. Τα ψευδή νέα έχουν τον αέρα των αληθινών [...]*»¹⁹ (υπογραμμίσεις δικές μου)

Το τρομαγμένο ύφος του πρίγκιπα Metternich όπως φαίνεται από την επιστολή του στον αυτοκρατορικό υπουργό εξωτερικών, κόμη Stadion (1808), αντιπροσώπευε πλήρως τις αντιλήψεις της αυστριακής ηγεσίας μεσούντων των ναπολεόντειων πολέμων για τον εκ των κάτω (και εκ των έξω) κίνδυνο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί, μεταξύ άλλων, μέσω της αυστηρής αστυνόμευσης των ιδεών. Επρόκειτο για τον κύριο πυλώνα της μεθόδου διακυβέρνησης του Φραγκίσκου ως το τέλος της ζωής του και αρκούσε για να τον μετατρέψει σε ορκισμένο πολέμιο της φιλελεύθερης διανόησης. Τον επόμενο χρόνο ιδρύθηκε η Αστυνομική Υπηρεσία (*Polizeihofstelle*), στην οποία μεταφέρθηκαν το 1801 οι αρμοδιότητες της λογοκρισίας, όπου και επρόκειτο να παραμείνουν ως το 1848. Ο κόμης Perggen, διορισμένος από τον Ιωσήφ Β' ως επικεφαλής των αστυνομικών υποθέσεων, παρέμεινε στη θέση του και επωμίστηκε τις νέες υποχρεώσεις ως το τέλος του πολέμου²⁰. Καθώς ολοένα και ευρύτερα τμήματα του

¹⁷ Βλ. Marx, 1959: 11, ο οποίος αναφέρει ακόμα την ενόχληση του Ιωσήφ απέναντι στο πλήθος των φυλλαδίων που εμφανίστηκαν στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, στοιχείο που συνολικά δεν ταιριάζει με τη φιλελεύθερη φυσιογνωμία της διακυβέρνησης του.

¹⁸ Για τις κινήσεις του Λεοπόλδου Β', πρβλ. Höbelt, 2000: 216. Το απόσπασμα παρατίθεται από το Christine Mueller, *The Styrian Estates, 1740-1848*, Ν. Υόρκη: Dissertations-G. Publications, 1987, 120

¹⁹ Prince Richard von Metternich (επιμ.), *Memoirs of Prince Metternich, 1830-1855*, μτφρ. από τα γερμανικά στα αγγλικά: Gerard W. Smith, Ν. Υόρκη: Charles Scribner Sons, 1880-1882, τμ. Ε', 225-227.

²⁰ Βλ. Höbelt, 2000: 216 και Marx, 1959: 12.

πληθυσμού αποκτούσαν πρόσβαση στο έντυπο, η επιθυμία του κράτους να ελέγξει τη διάδοση της πληροφορίας -ειδικά δε αν είχε επαναστατικό περιεχόμενο- έγινε ακόμα πιο έντονη²¹. Στα τελευταία χρόνια του 18^{ου} αιώνα, μέσα το φορτισμένο κλίμα που επικράτησε μετά τη δίκη των Ιακωβίνων της Αυστρίας και την καταδίκη τους (1794-95)²², εκδόθηκε το διάταγμα της 22^{ης} Φεβρουαρίου 1795 (*General-Zensur-Verordnung*) που απέδιδε στη λογοκρισία δρακόντεια αυστηρότητα: οι έλεγχοι για απαγορευμένα βιβλία εντατικοποιήθηκαν ενώ τα κριτήρια επιτρεψιμότητας προς δημοσίευση έγιναν ακόμη πιο αυστηρά (ο αριθμός των βιβλίων του Index ανέβηκε από 900 σε 2.500, προκαλώντας σοβαρή αναταραχή στη βιβλιαγορά της Βιέννης), υψηλά πρόστιμα επιβλήθηκαν στους κατόχους απαγορευμένου υλικού και όσοι δεν μπορούσαν να καταβάλουν τα σχετικά ποσά, τιμωρούνταν με φυλάκιση. Η ίδια ποινή ίσχυε και για αδικήματα που στην προηγούμενη περίοδο δεν θεωρούνταν παρά πταίσματα. Περαιτέρω οδηγίες για τη διεκπεραίωση του έργου των δημοσίων υπαλλήλων δόθηκαν με τις *Λογοκριτικές Προδιαγραφές (Zensurvorschrift)* της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1803²³. Ο χα-ρακτήρας της λογοκρισίας έτεινε, όπως γίνεται αντιληπτό, να αλλάξει ριζικά: πλέον αντίπαλος δεν ήταν οι ιεράρχες που κρατούσαν τις μάζες χειραγωγημένες μέσω των προλήψεων και της δεισιδαιμονίας, αλλά οι καινοφανείς, επίφοβες ιδέες που έρχο-νταν από το εξωτερικό και απειλούσαν τη σταθερότητα της Μοναρχίας. Στη βασιλεία του Φραγκίσκου Α', πια στόχος δεν ήταν η πνευματική χειραφέτηση των υπηκόων του αυτοκράτορα, μα η διατήρηση πάση θυσία της σκέψης τους μέσα σε πολύ αυστηρά καθορισμένα όρια που υπαγόρευαν την υπακοή στο μονάρχη, τις παραδόσεις και τη δυναστεία. Όπως το είχε θέσει ο μετέπειτα διαβόητος καγκελάριος Metternich: «η λογοκρισία είναι το δικαίωμα, η εκδήλωση της απαγόρευσης των ιδεών, οι οποίες ανα-στατώνουν την ειρήνη του κράτους, τα συμφέροντα του και την ευταξία του»²⁴. Η σύνδεση της λογοκρισίας με την αστυνομία αποτύπωνε την τάση για στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας και συσπείρωσή της πίσω από τη δυναστεία σε έναν πόλεμο που οι Αψβούργοι εμφανώς έχαναν²⁵. Η συστηματική προσπάθεια των Αρχών να θέσουν υπό έλεγχο κάθε είδους εμπορική δραστηριότητα που μπορεί να φαινόταν επικίνδυ-νη συνηγορεί στην άποψη αυτή. Τα μέτρα αυταρχισμού του κράτους στην πραγματι-κότητα καταδείκνυαν την αβεβαιότητά του, η οποία αποκαλύφθηκε ολοκληρωτικά ό-ταν το 1809 ο γαλλικός στρατός κατέλαβε την αυτοκρατορική πρωτεύουσα.

Στο σύντομο διάστημα της ναπολεόντειας κυριαρχίας στη Βιέννη θεσμοθετήθηκε μια εκτεταμένη πλην όμως προσωρινή ελευθερία της έκφρασης που είχε ως αποτέλε-σμα την έκδοση σημαντικών έργων όπως τα γραπτά του Blumauer, τα άπαντα του Goethe και αρκετά έργα του Βολταίρου²⁶. Οι ενδιαφερόμενοι έσπευσαν να προμηθευ-τούν τα πολύτιμα αυτά έργα εγκαίρως. Ήταν μια ευκαιρία που δεν θα

²¹ Βλ. Gates, 1987: 25. Σοβαροί περιορισμοί τέθηκαν, όπως ήταν αναμενόμενο, και στις εισαγωγές βιβλίων από το εξωτερικό.

²² Για την περιθωριοποίηση των ριζοσπαστών μετά το 1792 και την κυριαρχία του συντηρητικού πνεύματος, βλ. συνοπτικά Vocelka, 2000: 172-173.

²³ Βλ. Höbelt, 2000: 217, Heindl, 1994: 55, Marx, 1959: 12 και Olechowski, 2013: 143-144, ο οποίος συνδέει τη θέσπιση του λογοκριτικού διατάγματος με το φόβο της επαναστατικής κατίσχυσης μετά το 1795. Στα πλαίσια της σκλήρυνσης της στάσης του καθεστώτος, υπεύθυνος για την επαναξιολόγηση των βιβλίων υπό κυκλοφορία και την εκ νέου ενημέρωση του Index (*Rezensurierung*) ήταν ο πανεπιστημιακός καθηγητής Johann Bernhard Fölsch.

²⁴ Βλ. Heindl, 1994: 48, 42, όπου και παρατίθεται το απόσπασμα, όπου παραπέμπει στο R. Koselleck, *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Frankfurt/Main, 1989, 136-146.

²⁵ Για τις εξελίξεις στον πόλεμο κατά του Ναπολέοντα, βλ. Kann, 1974: 218-242, Taylor, 1965: 33 και εξής και Vocelka, 2000: 167-171.

²⁶ Βλ. Bachleitner, 1997: 102 και Höbelt, 2000: 217-218.

παρουσιαζόταν ξανά στο μέλλον αφού το 1810 η επιστροφή των αυβουργικών Αρχών στην εξουσία επανέφερε το καθεστώς της λογοκρισίας, αν και σε κάπως πιο ήπια μορφή, με ένα καινούργιο λογοκριτικό διάταγμα, αυτό της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1810 (*Zensuredikt, Vo-rschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren*), συ-ντάκτης του οποίου ήταν ο νέος αρχηγός της αστυνομίας, βαρόνος Franz von Haager. Οι ποινές μετριάστηκαν και οι Αρχές άρχισαν να δείχνουν μεγαλύτερη ανοχή και ε-πετράπη η λειτουργία δανειστικών βιβλιοθηκών υπό προϋποθέσεις (είχαν απαγορευ-τεί το 1798)²⁷. Ωστόσο δεν πρέπει να δημιουργούνται λανθασμένες εντυπώσεις για το βαθμό φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος. Η Αυστρία παρέμενε ένα αστυνομικό κράτος με ζωντανό μολοταύτα (το 1810) το στοιχείο του ιωσηφικού πατερναλισμού, της προστασίας και της ορθής καθοδήγησης των μη εγγράμματων μαζών προς την πλέον επωφελή γνώση, όπως φαίνεται και από τα εισαγωγικά χωρία του διατάγματος:

«Καμιά ακτίνα φωτός, από όπου κι αν έρχεται, μπορεί να μείνει στο μέλλον δίχως προσοχή και δίχως αναγνώριση στη Μοναρχία, ούτε μπορεί να αφαιρεθεί η πιθανή της χρήσιμη ενέργεια, αλλά με προσεκτικό χέρι οι απαίδευτοι οφείλουν με την καρδιά και το μυαλό μας να διαφυλαχτούν από τις βλα-βερές δημιουργίες μιας απαίσιας φαντασίας, από τη δηλητηριώδη πνοή των εγωιστικών διαφθορέων και από τις επικίνδυνες χίμαιρες αρρωστημένων μυαλών.»²⁸

Το πνεύμα διαφορετικής μεταχείρισης των υπό κρίση έργων ανάλογα με το μορφω-τικό επίπεδο του κοινού στο οποίο απευθύνονταν αποκρυσταλλώθηκε στις παραγρά-φους του λογοκριτικού διατάγματος (βλ. ιδίως παρ. 15) ενώ τα κριτήρια της λογοκρι-σίας δεν γνώρισαν αξιόλογες μεταβολές. Πιο συγκεκριμένα, οι λογοκριτές μετά τη μελέτη των εντύπων που τους είχαν αναταθεί, τα κατέτασσαν σε τέσσερεις διαφορε-τικές κατηγορίες: τα έργα με τη σφραγίδα “*Admittur*” μπορούσαν να αναπαραχθούν δίχως περιορισμούς (“*Imprimatur*”) και να διατεθούν σε όλους, η κατηγορία “*Tran- seat*” συμπεριλάμβανε βιβλία που μπορούσαν με να πωληθούν ελεύθερα, αλλά δεν ήταν δυνατόν να διαφημιστούν ή να σχολιαστούν στις εφημερίδες και στον περιοδικό Τύπο (εκεί καταχωρούνταν συχνά τα βιβλία που εισάγονταν από το εξωτερικό) και παραπλήσιο χαρακτήρα είχε και το υποείδος “*Absque Loco Impressionis*”. Ο λογό-τυπος “*Erga schedam*” αφορούσε δημιουργίες που ήταν διαθέσιμες μόνο σε έναν περιορισμένο αριθμό διανοομένων, επιστημόνων και κρατικών αξιωματούχων που κρίνονταν αξιόπιστοι και διακινδύνευαν να μολυνθούν από το περιεχόμενο των αναγνωσμάτων αυτών (“*Geschäftsmännern und den Wissenschaften geweihten Men- schen*”²⁹). Π.χ. τα έργα του Ranke εντάσσονταν σε αυτή την ομάδα. Στις περιπτώσεις όπου οι λογοκριτές παρατηρούσαν ανάρμοστα στοιχεία μέσα στο κείμενο, μπορού-σαν να το κατατάξουν στα είδη “*Omissis Deletis*” και “*Admittitur Correctis Corrige- ndis*”. Τέλος, όταν ο λογοκριτής χαρακτηριζε το υλικό του ως “*Damnatur*” ή “*Non Admittur*” για πολιτικούς, ηθικούς ή θρησκευτικούς λόγους, αυτό σήμαινε ότι ήταν αυστηρά ακατάλληλο για όλους και η ανατύπωση του απαγορευόταν (“*Typum non meretur*”)³⁰. Ιδιαίτερα αυστηρή ήταν η λογοκρισία στα πανεπιστημιακά συγγράμματα επί των οποίων το κράτος αξίωνε ολοκληρωτικό έλεγχο όπως φαίνεται

²⁷ Βλ. Bachleitner, 2012: 258-262, Olechowski, 2013: 144-145 και Marx, 1959: 13. Οι διατάξεις του 1810 παρέμειναν μυστικές και δεν ήρθαν στο φως της δημοσιότητας πριν το 1848. Άρα οι συγγραφείς και οι εκδότες δεν μπορούσαν να είναι ακριβώς σίγουροι με βάση ποια κριτήρια λογοκρινόταν το έργο τους. Ο Marx, 1959: 73-76 παραθέτει το διάταγμα στο σύνολό του.

²⁸ Παρατίθεται στο Olechowski, 2013: 144 και Marx, 1959: 73. Βλ. και Jaszi, 1961: 76.

²⁹ Παρατίθεται στο Bachleitner, 2012: 259 και Marx, 1959: 75. Βλ. και Bachleitner, 1996: 111-113 για τις κατηγορίες της λογοκρισίας και για τα στοιχεία που προστατεύονταν από αυτήν.

³⁰ Βλ. και Heindl, 1994: 55, Obermeier, 1991: 7-9 και Lindengrün, 2003: 5-7.

από τα διατάγματα του 1803 (*Hofkanzleidekrete*). Τα κείμενα εξετάζονταν από τον διευθυντή του προγράμματος σπουδών και τους καθηγητές τουλάχιστον όσον αφορά στις θετικές επιστήμες (*Fakultätszensur*). Στις ανθρωπιστικές επιστήμες και στη θεολογία είχαν τη δυνατότητα επέμβασης και οι αστυνομικοί υπάλληλοι ή ακόμη και ο αυτοκράτορας³¹.

«Η επανάσταση, η μεγαλύτερη ατυχία που μπορεί να πλήξει μια χώρα και που σύμφωνα με τη φύση της τα καταστρέφει όλα, έχει ένα πρωτεύικό πρόσωπο. Η θύμηση της μεγαλύτερης ενσάρκωσης αυτού του κακού, ακόμα παράγει τις παρενέργειες της και δικαιολογεί το όνομα του Ιακωβινισμού. Εμφανίζεται τώρα σα θρησκευτικός και πνευματικός, άλλοτε σαν πολιτικός, πάλι σαν μυστικισμός, φιλανθρωπία, φιλελεύθερος φανατισμός ή σαν τον ιταλικό καρμποναρισμό ή τη Νέα Ιταλία (*Nuova Italia*).»³²

Η νοοτροπία που γλαφυρά περιγράφει παραπάνω ο αφοσιωμένος ομοϊδεάτης και βιογράφος του πρίγκιπα Metternich, Heinrich von Sbrink, έτεινε να κυριαρχήσει στους κύκλους των ιθυνόντων της αυστριακής πολιτικής μετά το συνέδριο της Βιέννης: διατήρηση των υφιστάμενων συνθηκών σε πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο πίστη και αφοσίωση στη δυναστεία και τις παραδοσιακές ηθικές αξίες, λανθάνων κληρικαλισμός, αμηχανία έναντι της προοδευτικής ιωσηφικής κληρονομιάς και κατά βάθος επιθυμία κατάπνιξής της. Στη μεταπολεμική περίοδο, η διοικητική διάρθρωση της αυστριακής λογοκρισίας είχε διαμορφωθεί ως εξής: οι επαρχιακές λογοκριτικές υπηρεσίες (*Revisionsämter in den Provinzen*) είχαν σχετικά περιορισμένες αρμοδιότητες, κατατάσσοντας τα υπό εξέταση έργα -που ήταν κατά βάση μικρού μεγέθους- μέχρι και στην κατηγορία *Erga schedam*. Κατά των αποφάσεων τους η έφεση ήταν δυνατή στην Αυλική Καγκελαρία (*Hofkanzlei*) ή ακόμα και στον αυτοκράτορα. Η κεντρική υπηρεσία λογοκρισίας στη Βιέννη (*Wiener Zentralrevisionsamt*) είχε δικαιοδοσία πάνω σε κάθε είδους εντύπου. Κάθε έγγραφο διαβάζονταν από δύο λογοκριτές και σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ τους επενέβαινε και ένας τρίτος υπάλληλος ή ο διευθυντής του σχετικού τμήματος. Οι λογοκριτές δεν ήταν υποχρεωμένοι να δικαιολογούν τις αποφάσεις τους. Η υπηρεσία αυτή έκρινε επίσης τα εισαγόμενα από το εξωτερικό έντυπα, κατήρτιζε τις λίστες των εγκεκριμένων και απαγορευμένων έργων, χειρογράφων, εφημερίδων και περιοδικών, μουσικών κειμένων και εικαστικών αναπαραστάσεων³³. Το πέρασμα στη μεταναπολεόντεια εποχή επιβεβαιώθηκε όσον αφορά το διοικητικό σκέλος της λογοκρισίας με το διορισμό του ως επικεφαλής της αστυνομικής διεύθυνσης του κόμη Joseph von Sedlinsky (1816) προκειμένου να καλυφθεί το κενό που είχε προκύψει από το θάνατο του Haager. Ο Sedlinsky θα παρέμενε σε αυτή τη θέση ως το 1848 και σε στενή συνεννόηση με το μονάρχη, τον καγκελάριο Metternich και τον υπουργό εσωτερικών, κόμη Franz Anton Kolowrat θα έθεταν ως δια βίου στόχο τους την αντίσταση στην επέλαση των φιλελεύθερων ιδεών³⁴. Αν ο Sedlinsky είχε τη φήμη αδύναμης προσωπικότητας³⁵, τότε ο εγκέφαλος πίσω από όλο

³¹ Βλ. Marx, 1959: 23.

³² Heinrich, Ritter von Sbrink, *Metternich: der Staatsmann und der Mensch*, Μόναχο: χ.τ., 1925, τμ. Α', 381-386. Παρατίθεται στο Jaszi, 1961: 76.

³³ Για τη διαδικασία και τις κεντρικές και επαρχιακές λογοκριτικές υπηρεσίες, βλ. Marx, 1959: 17-18 και Olechowski, 2013: 145.

³⁴ Βλ. Emerson, 1968: 137-138 και Kann, 1974: 282-283.

³⁵ Για την άποψη αυτή, βλ. Höbelt, 2000: 219 και Hanson, 1985: 35. Η αντίληψη αυτή εκφράστηκε για από τον Viktor Bibl, *Die Wiener Polizei: Eine kulturische Studie*, Βιέννη-Λειψία: Stein Verlag, 1927.

το σύστημα κρατικού απολυταρχισμού ήταν ο διαβόητος υπουργός των εξωτερικών³⁶.

Το 1819 η ηγετική ομάδα της Αυστρίας, εκμεταλλευόμενη τη δολοφονία του διάσημου ποιητή August von Kotzebue στη διάρκεια μιας γιορτής στο Wartburg από ορισμένους ριζοσπάστες Γερμανούς φοιτητές, άδραξε την ευκαιρία να ισχυροποιήσει την επιρροή των Αψβούργων πάνω στα άλλα μέλη της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, επιβάλλοντας τα Διατάγματα του Karlsbad (*Karlsbader Beschlüsse*) οδηγώντας σε μια άνευ προηγουμένου φίμωση της ελευθερίας της έκφρασης στο σύνολο του γερμανόφωνου κόσμου. Για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων της Συνομοσπονδίας, οι Αυστριακές Αρχές βρίσκονταν σε συνεργασία με το Γενικό Προξενείο της Λειψίας (*Leipziger Generalkonsultat*) όπως και με το Κεντρικό Γραφείο Πληροφοριών (*Zentralinformationsbureau*) στο Mainz³⁷. Η ενοποιημένη λογοκρισία που τα Διατάγματα εξασφάλισαν στη Γερμανία εγγυούταν μια αποτελεσματικότητα που σε μεγάλο βαθμό ήταν πλασματική αφού το λαθρεμπόριο βιβλίων στα εδάφη των Αψβούργων ήταν μια πρακτική από καιρό γνωστή και την οποία οι Αρχές στη Βιέννη δεν μπορούσαν να αναχαιτίσουν εξ ολοκλήρου παρά τις συστηματικές τους προσπάθειες³⁸. Η συγκριτικά πιο χαλαρή λογοκρισία σε άλλα κράτη της Συνομοσπονδίας λ.χ. στη Σαξονία επέτρεπε σε πολλούς Αυστριακούς συγγραφείς να εκδίδουν τα έργα τους στο εξωτερικό (συχνά όντας αυτοεξόριστοι) και στη συνέχεια να τα εισάγουν λαθραία στην πατρίδα τους, μια τακτική με περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας από την έκδοση στην Αυστρία, όπου ο λογοκριτικός μηχανισμός ήταν υπερβολικά ισχυρός³⁹. Ωστόσο για όσο διάστημα οι δύο μεγαλύτερες δυνάμεις του συνασπισμού, δηλαδή η Αυστρία και η Πρωσία εξακολουθούσαν να συμπορεύονται ως προς τη συντηρητική πολιτική τους⁴⁰, η κυβέρνηση της Βιέννης μπορούσε να παραμένει ήσυχη ότι οι αντιφρονούντες δεν θα απειλούσαν σοβαρά την υποταγή των μαζών.

Ειδικά η λογοκρισία στα πανεπιστήμια γνώρισε τη χρυσή περίοδό της. Οι διανοούμενοι με ριζοσπαστικές θέσεις αντιμετωπίζονταν με έκδηλη εχθρότητα και στην περίπτωση του Bolzano, καθηγητή θρησκευτικής φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πράγας, απολύονταν⁴¹. Διακεκριμένος μελετητής της Μοναρχίας έχει υποστηρίξει ότι στις δεκαετίες πριν την επανάσταση του 1848 το πνεύμα του κληρικαλισμού κατίσχυσε και από την ιωσηφική παράδοση έμεινε μόνο η ευσυνειδησία στη διεκπεραίωση του καθήκοντος και αυτή όμως με άψυχο και μηχανιστικό τρόπο⁴². Στην Ουγγαρία το κίνημα της διάδοσης των φιλελεύθερων ιδεών που είχε μάλλον πολιτιστικό παρά πολιτικό χαρακτήρα, συνάντησε την αταλάντευτη αντίδραση της αριστοκρατίας των Μαγυάρων που απάντησαν με διώξεις, φυλακίσεις και εκτελέσεις

³⁶ Το 1832 ο λόγιος και κυβερνητικός αξιωματούχος Friedrich von Gentz δήλωσε: «αν επρόκειτο να γράψω μια ιστορία των τελευταίων δεκαπέντε ετών, αυτή θα ήταν μια συνεχής δίωξη (*indictment*) του Metternich». Παρατίθεται στο Emerson, 1968: 175. Βλ. και Jaszi, 1961: 74-75, 80. Συνολικά για το πνεύμα της εποχής, βλ. Duriegl, 1988: 34-42 εκτεταμένα και Vocelka, 2000: 194-195 πιο περιληπτικά.

³⁷ Βλ. Marx, 1959: 21. Για τον αγώνα του Metternich κατά των νέων ιδεών, βλ. Obermeier 1991: 13

³⁸ Για το λαθρεμπόριο βιβλίων από το εξωτερικό, βλ. Bachleitner, 1996: 109-110. Μολονότι όλοι οι ταξιδιώτες που κατάφταναν στη Μοναρχία, ελέγχονταν για να διαπιστωθεί αν κατείχαν απαγορευμένα βιβλία, εντούτοις αυτή η πρακτική δεν ήταν αρκετή για να ανακόψει τη διακίνηση των ιδεών.

³⁹ Βλ. Höbelt, 2000: 219-220 και Marx, 1959: 15-16. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1840 από τους 10.000 περίπου τίτλους που ήταν εγκεκριμένοι στα υπόλοιπα γερμανικά κρατίδια, μόνο το ένα τέταρτο αυτών μπορούσε να κυκλοφορήσει ελεύθερα στην Αυστρία.

⁴⁰ Για τη λογική συνεργασία των δύο δυνάμεων, βλ. Olechowski, 2013: 150-151.

⁴¹ Για την περίπτωση του Bolzano, όπως και του μαθητή του M. J. Fesl που είχαν διωχθεί για τις ιδέες τους από τις εκκλησιαστικές Αρχές, βλ. Kann, 1974: 370-371.

⁴² Πρβλ. Jaszi, 1961: 78-79.

με επιφανέστερη την τραγική περίπτωση του αβιά Ignatz Martinovics. Ο συγκεντρωτικός μηχανισμός της Βιέννης δεν είχε ακόμη δικαιοδοσία στα εδάφη του Στέμματος του Αγ. Στεφάνου και οι λογοκριτικές υπηρεσίες βρίσκονταν μεν σε σύμπνοια με τους Αυστριακούς ο-μολόγους τους, αλλά οι ενέργειες τους κατευθύνονταν από την Καγκελαρία της Βου-δαπέστης⁴³. Στη Λομβαρδία και τη Βενετία τα σημαντικότερα έργα προς λογοκρισία στέλνονταν στη Βιέννη και στις ιταλόφωνες περιοχές που ανήκαν στη Γερμανική Συνομοσπονδία (Τεργέστη, Τρεντίνο) ίσχυαν και τα Διατάγματα του Karlsbad. Στις μεθοριακές αυτές επαρχίες της αυτοκρατορίας η καταστολή υπήρξε αμείλικτη, όπως καταδεικνύει και η επέμβαση στη Νάπολη κατά των Καρμπονάρων και οι φυλακίσεις πολλών Ιταλών ριζοσπαστών όπως του κόμη Falconieri και του Silvio Pellico⁴⁴.

Ο κατάλογος των απαγορευμένων βιβλίων, όπως έχει σαρκαστικά υποστηριχθεί, θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελεί μια λίστα των σπουδαιότερων ονομάτων της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και επιστημών αφού συγκαταλέγονταν ονόματα όπως Rousseau, Spinoza, Heine, Lessing, Goethe, Schiller, Walter Scott, Johannes Müller, Herder, Jean Paul, Gibbon, Robertson, Hume και Ranke. Τουλάχιστον 5.000 τίτλοι βιβλίων είχαν απαγορευτεί στην Αυστρία μόνο την εποχή του Φερδινάνδου Α' (1835-1848)⁴⁵ στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν και 1.250 τίτλοι αγγλικής και γαλλικής λογοτεχνίας ενώ υπολογίζεται ότι τη δεκαετία του 1840 περίπου το ένα πέμπτο των βιβλίων που υποβάλλονταν για έγκριση, χαρακτηρίζονταν ανάρμοστα⁴⁶. Μελετητές έχουν εξάλλου επισημάνει τον υψηλότερο δείκτη αυστηρότητας της αυστριακής λογοκρισίας σε σύγκριση με τα κράτη της δυτικής Ευρώπης, όπου η ελευθεροτυπία είχε πολύ μεγαλύτερη παράδοση⁴⁷. Στη διάρκεια της βασιλείας του αδύναμου γιού του Φραγκίσκου, το σύστημα της αντιδραστικής απολυταρχίας έφτασε στο αποκορύφωμά του, ορισμένες φορές σε βαθμό γελοιότητας αφού ως και η αλληλογραφία της αυτοκρατορικής οικογένειας και του καγκελαρίου περνούσε από έλεγχο προς εμφανή δυσανεμία του τελευταίου⁴⁸. Η λογοκρισία, από νομικής πλευράς δεν γνώρισε αξιόλογη εξέλιξη: μονάχα με το διάταγμα της 6^{ης} Φεβρουαρίου 1836 δημιουργήθηκε μια πρόσθετη κατηγορία ως προς τα απαγορευμένα βιβλία, η "*Damnatur nec erga schedam conceditur*" που αποτελούσε ένα συνδυασμό των δύο συνθετικών της⁴⁹. Στη δεκαετία

⁴³ Για την πνευματική κατάσταση στην Ουγγαρία, βλ. Kann, 1974: 380 και για τις λογοκριτικές Αρχές, βλ. Marx, 1959: 18-19, όπου παρατίθενται και παραδείγματα λογοκριμένων έργων. Για το περίπλοκο ζήτημα της διοίκησης της Ουγγαρίας πριν το 1848 και των σχέσεων της με το αυτοκρατορικό κέντρο στη Βιέννη, βλ. R. J. W. Evans, *Austria, Hungary and the Habsburgs: Central Europe c.1683-1867*, N. Υόρκη: Oxford Univ. Press, 2006, 173-207, 228-242. Το έργο του Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, N. Jersey: Princeton Univ. Press, 1985, 35-83 θίγει ικανοποιητικά το ζήτημα και ως σήμερα παραμένει η πιο εύχρηστη εισαγωγή σε θέματα ουγγρικής ιστορίας στα αγγλικά. Περιληπτικά αναλύονται τα βασικά δεδομένα της εποχής στο Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, N. Υόρκη: Cambridge Univ. Press, 2001, 152-200, έργο επίσης εισαγωγικής φύσης.

⁴⁴ Βλ. Marx, 1959: 19-20. Πρβλ. Jaszi, 1961: 83 και Vocelka, 2000: 197. Ο Pellico είχε χαρακτηρίσει τη Μοναρχία ως ένα «κράτος αδικίας» (*Unrechtsstaat*) στο έργο του "*Aus meinen Gefängnissen*".

⁴⁵ Βλ. Höbelt, 2000: 218 και Jaszi, 1961: 78. Ο Obermeier, 1991: 12, αναφέρεται και σε ένα μυστικό λογοκριτικό διάταγμα, της 12^{ης} Ιουνίου 1834, το οποίο επισήμαινε την αναγκαιότητα για ικανούς λογοκριτές και εισήγαγε αυστηρότερες διατάξεις για τη λογοκρισία του πολιτικού, περιοδικού Τύπου.

⁴⁶ Για τα δεδομένα της αγγλικής και γαλλικής λογοτεχνίας, βλ. Bachleitner, 107, 110-114. Ανάμεσα σε 1815 και 1848 απαγορεύτηκαν 1051 γαλλικά και 199 αγγλικά έργα, αναλογία που δείχνει το φόβο που ακόμη έθρεφαν οι Αυστριακοί λογοκριτές για την κοιτίδα της επανάστασης.

⁴⁷ Βλ. Bachleitner, 1996: 125 και Heindl, 1994: 56.

⁴⁸ Για παραδείγματα πάνω στην παραδοξότητα αυτή, βλ. R. W. Seton-Watson, "Metternich and the Internal Austrian Policy I", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 17, No. 51 (1939), 544-545.

⁴⁹ Βλ. Marx, 1959: 14. Εκτός αυτού, από το 1822 οι λίστες των απαγορευμένων βιβλίων καταρτιζόνταν κάθε εβδομάδα και όχι κάθε μήνα όπως παλαιότερα. Βλ. Bachleitner, 1997: 102.

του 1840 το Σινικό Τείχος της Αυστρίας αντιμετώπιζε μια έντονη διάβρωση λόγω της αθρόας εισροής λαθραίων βιβλίων από το εξωτερικό. Όπως ωμά το έθεσε και ο ανώτερος αξιωματούχος, κόμης Franz von Hartig: «*όλη η ξένη λογοτεχνική παραγωγή αποκτάται εύκολα σε ιδιωτικό επίπεδο, έτσι ώστε ένας άνδρας με οποιοσδήποτε λογοτεχνικές ανησυχίες θα είχε ντροπιαστεί στην κοινωνία αν αναγνώριζε ότι δεν ήταν εξοικειωμένος με ένα απαγορευμένο βιβλίο ή περιοδικό που είχε τραβήξει την προσοχή. Για παράδειγμα ακόμα και παρουσία ανώτατων αξιωματούχων και στα δημόσια μέρη, ήταν συνηθισμένο να μιλά για τα χειρότερα άρθρα του περιοδικού Die Grenzboten*»⁵⁰.

Η πολιτική και διοικητική ηγεσία αντιμετώπιζε με μια κατάσταση όπου το καθεστώς των τελευταίων δεκαετιών βίωνε ταχεία απονομιμοποίηση, κοινωνική αποδοκιμασία και πλέον αδυνατούσε να εξελιχθεί, αποφάσισε να εισάγει μεταρρυθμίσεις στη λογοκριτική μηχανή. Στα 1847/48 το Συμβούλιο του Κράτους (*Staatskonferenz*) προετοίμασε και εξέδωσε το διάταγμα (*Hofkanzleidekret*) της 11^{ης} Ιανουαρίου 1848 που διαχώρισε ύστερα από σχεδόν μισό αιώνα τη λογοκρισία από την αστυνομία, δημιουργώντας μια νέα Αρχή, την Ανώτατη Διεύθυνση Λογοκρισίας (*Censur-Ober-Direktion*). Ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να εφεσιβάλει έναντι των αποφάσεων της Διεύθυνσης στο Ανώτατο Κολλέγιο Λογοκρισίας (*Oberst-Censur-Collegium*), αλλά μόνο μία φορά (στην πραγματικότητα και με το πρότερο καθεστώς, η ένσταση στις αποφάσεις των λογοκριτών ήταν θεωρητικά δυνατή, αλλά οι καθυστερήσεις και ο κυκεώνας της γραφειοκρατίας αφαιρούσαν κάθε ουσιαστική ελπίδα επιτυχίας⁵¹). Ωστόσο οι μεταρρυθμίσεις αυτές στερούνταν αληθινού πνεύματος ανανέωσης και παράλληλα το γεγονός ότι ο κόμης Sedlinsky τοποθετήθηκε επικεφαλής του κολλεγίου κάθε άλλο παρά συνηγορούσε στην εικόνα της πραγματικής αλλαγής. Τα νέα όργανα ανέλαβαν τα καθήκοντα τους το Φεβρουάριο του 1848, αλλά η αποτελεσματικότητά τους πολύ λίγο μπόρεσε να φανεί αφού στα μέσα Μαρτίου το κύμα της επανάστασης πλημμύρισε τη Βιέννη, γκρεμίζοντας το αιθιαλές σύστημα του πρίγκιπα Metternich⁵². Στις 14 Μαρτίου 1848, την επομένη της έκρηξης της επανάστασης, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την κατάργηση της λογοκρισίας και την χορήγηση πλήρους ελευθερίας της έκφρασης. Πράγματι για λίγους μήνες (ως τον Οκτώβριο) η Βιέννη απόλαυσε τα αγαθά της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών και μέσα σε αυτό το κλίμα ανέβηκε η παράσταση του Nestroy, *Freiheit in Krähwinkel*, η οποία σατίριζε τα ήθη και την πολιτική της επανάστασης. Το καθεστώς της ελευθεροτυπίας έμελλε ωστόσο, όπως περιγράψαμε, να είναι βραχύβιο αφού η επιστροφή των συντηρητικών δυνάμεων συνοδεύτηκε από την άνοδο ενός νέου, δυναμικού αυτοκράτορα, του Φραγκίσκου Ιωσήφ (1848-1916) και μιας ακόμη πιο συστηματικής λογοκρισίας κατά τη νεοαπολυταρχική δεκαετία (1849-1859)⁵³.

⁵⁰ Παρατίθεται στο Höbelt, 2000: 222. Για το ριζοσπαστικό περιοδικό *Die Grenzboten* που εκδιδόταν στη Λειψία, βλ. Lindengrün, 2003: 7.

⁵¹ Höbelt, 2000: 217.

⁵² Πρβλ. Olechowski, 2013: 152.

⁵³ Βλ. Emerson, 1968: 136, Marx, 1959: 16, Obermeier, 1991: 17-20 και Höbelt, 2000: 223 και γενικότερα για τη νεοαπολυταρχία, βλ. Jaszi, 1961: 100-102, Kann, 1974: 272-285 και Taylor, 1965: 83-94. Η εξέλιξη του λογοκριτικού μηχανισμού στη νεοαπολυταρχική Αυστρία δεν θα αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεως της παρούσας σύνθεσης. Επ' αυτού, βλ. συνοπτικά Bachleitner, 1997: 105-106. Γενικά, η εν λόγω φάση της Αυστριακής ιστορίας έχει δεχτεί το περιορισμένο μόνο ενδιαφέρον των μελετητών ως μια περίοδος αστάθειας ανάμεσα στην επανάσταση του 1848 και στον ιστορικό συμβιβασμό του 1867. Εξαιρέσεις βεβαίως υπάρχουν: Agnes Deák, *From Habsburg Neo-Absolutism to the Compromise: 1849-1867*, Λονδίνο, East European Monographs, 2008, Harm Hinrich Brandt, *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848-1860*, 2 τόμοι. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1978, και R. J. W. Evans, "From Confederation to Compromise: The Austrian Experiment, 1849-1867," in *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c. 1683-1867*, Ox-

Χρήστος Ν. Αληπράντης, Πτυχίο (Ιστ.), υποψ. ΜΔ (Ιστ.)
 Ιστορικό Ινστιτούτο Πανεπιστημίου Βιέννης
 chrisaliprantis@gmail.com

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ⁵⁴

I. Γενικά Έργα για τη Μοναρχία των Αψβούργων (18ος – 19ος αιώνας):

- Brion Marcel, *La vie quotidienne a Vienne au temps de Mozart et de Schubert*, Παρίσι: Hachette, 1988 (1959) (*Η καθημερινή ζωή στη Βιέννη την εποχή του Μότσαρτ και του Σούμπερτ*, μτφρ.: Αντ. Σακελλαρίου, Αθήνα: εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμας, 1994)
- Duriegl Gunter (επιμ.), *Burgersinn und Aufbegehren. Biedermeier und Vormärz in Wien, 1815-1848*, Βιέννη-Μόναχο: Jugend und Volk, Katalog der 109. Sonderausstellung des Historischen Museums, 1988
- Ingrao Charles W., *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, Ν. Υόρκη: Cambridge Univ. Press, 1994
- Macartney C. A., *The Habsburg Empire, 1790-1918*, Λονδίνο: Weidenfeld & Nicolson, 1969
- Kann Robert, *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*, Berkeley: California Univ. Press, 1974
- Taylor A. J. P., *The Habsburg Monarchy, 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Λονδίνο: Harper & Row, 1965 (1948)
- Vocelka Karl, *Geschichte Osterreichs: Kultur-Gesellschaft-Politik*, Βιέννη: Styria Premium, 2000

II. Γενικά Έργα για τη Λογοκρισία και το Απολυταρχικό Καθεστώς (1815-1848):

α) Ως Ευρωπαϊκό Φαινόμενο:

- Clemens Gabriele, "Zensur, Zensoren und Kommunikationskontrolle als europäische Phänomene: Zwischenbilanz und Problemstellung", στο: Gabriele Clemens (επιμ.), *Zensur im Vormärz: Pressefreiheit und Informationskontrolle in Europa*, Στουτγάρδη: Jan Thorbecke Verlag, 2013, 9-22
- Hobsbawm E. J., *The Age of Revolution 1789-1848*, Ν. Υόρκη: Vintage Books, 1962 (*Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, μτφρ.: Μ. Οικονομοπούλου, Αθήνα: εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., 1992)

ford: Oxford University Press, 2006, 266-292. Ως προς την εσωτερική πολιτική, βλ. Éva Somogyi, *Vom Zentralismus zum Dualismus: Der Weg der deutschösterreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867*, Wiesbaden: Fr. Steiner, 1983 και György Szabad, *Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849-1867)*, Βουδαπέστη: Akadémiai Kiadó, 1977. Εξίσου ενδιαφέροντες είναι τέλος και πιο εξειδικευμένες δημοσιεύσεις: Peter Wozniak, "Count Leo Thun: A Conservative Savior of Educational Reform in the Decade of Neoabsolutism," *Austrian History Yearbook*, Vol. 26, 1995, 61-81, Jeffrey Leigh, "Public Opinion, Public Order, and Press Policy in the Neo-absolutist State: Bohemia, 1849-1852", *Austrian History Yearbook*, Vol. 35, 2004, 81-99, M. Vögler, "Illness and Death in the Era of Neoabsolutism: New Perspectives on Liberal-Catholic Conflict from 1850s Upper Austria," *Austrian History Yearbook*, Vol. 38, 2007, 122-143 και Th. Götz, *Bürgertum und Liberalismus in Tirol 1840-1873. Zwischen Staat und 'Region', Staat und Nation* Κολωνία: SH-Verlag, 2001.

⁵⁴ Σε ορισμένα μόνο από τα έργα που αναφέρονται στον οδηγό γίνεται συστηματικά αναφορά στις παραπάνω σελίδες. Στα έργα όμως αυτά που δεν απαντώνται στον παρόν κατάλογο, γίνεται πλήρης βιβλιογραφική παραπομπή.

β) Ως Αυστριακό Φαινόμενο:

- Emerson Donald, *Metternich and the Political Police: Security and Subversion in the Habsburg Monarchy, 1815-1830*, Χάγη: Martinus Nijhoff Publications, 1968
- Höbelt Lothar, “The Austrian Empire”, στο: R. J. Goldstein (επιμ.), *The War for the Public Mind: Political Censorship in the Nineteenth-Century Europe*, Λονδίνο: Praeger, 2000, 211-238
- Jaszi Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago: Chicago Univ. Press, 1961 (1929)
- Olechowski Thomas, *Die Entwicklung des Presserechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*, Βιέννη: Böhlau Verlag, 2004

III. Για τη Λογοκρισία στο Χώρο του Βιβλίου (Λογοτεχνία και Επιστήμες):

- Bachleitner Norbelt, “Lesen wie ein Zensor. Zur österreichischen Zensur englischer und französischer Erzählliteratur im Vormärz”, στο: Peter Brochmeier (επιμ.), *Zensur und Selbstzensur in der Literatur*, Würzburg: Königshäusern & Neumann, 1996, 107-126
- _____, “The Politics of the Book Trade in Nineteenth-Century Austria”, *Austrian History Yearbook*, Vol. 27 (1997), 95-111
- _____, “Die Zensur der Habsburger. Zur Datenbank der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher”, στο: Kortlander Bernd, Stahl Enno (επιμ.), *Zensur im 19. Jahrhundert*, Μαγδεμβούργο: Aisthesis Verlag, 2012, 255-268
- Beicken Peter, “Anastasius Grün und der Österreichische Vormärz“, *The German Quarterly*, Vol. 58, No. 2 (1985), 194-207
- Dowden Wilfred, “Byron and the Austrian Censorship”, *Keats-Shelley Journal*, Vol. 4 (1955), 67-75
- Frimmel Johannes, “Wiener Verlage im Vormärz. Ein Überblick”, στο: Christian Liedtke (επιμ.), *Literaturbetrieb und Verlagswesen im Vormärz: Jahrbuch Forum Vormärz Forschung 2010*, Μαγδεμβούργο: Aisthesis Verlag, 2011, 139-154
- Gates Rebecca, “Aristocratic Libraries, Censorship and Book-printing in Late-Eighteenth-Century Hungary”, *The Journal of Library History (1974-1987)*, Vol. 22, No. 1 (1987), 23-41
- Heindl Waltraud, “Der 'Mitautor'. Überlegungen zur literarischen Zensur und staatsbürgerlichen Mentalität im Habsburgischen Biedermeier und Vormärz”, στο: Peter Hanak et al. (επιμ.), *Kultur und Politik in Österreich und Ungarn*, Βιέννη: Böhlau Verlag, 1994, 38-60
- Liedtke Christian, “Julius Campe und das 'Österreichische System'. Unbekannte Buchhändlerbriefe zum Verlagsverbot von 1847”, στο: Christian Liedtke (επιμ.), *Literaturbetrieb und Verlagswesen im Vormärz: Jahrbuch Forum Vormärz Forschung 2010*, Μαγδεμβούργο: Aisthesis Verlag, 2011, 121-138
- Lindengrün Christine, *Zensur im Vormärz aus der Sicht eines Autors: Eduard von Bauernfelds Pia Desidera*, Norderstedt: Grin Verlag, 2003
- Macho Andreas, “Die antihabsburgische Ideenschmiede Leipzig. Exil und Agitation des Österreichischen Schriftstellers A. J. Groß-Hoffinger”, στο: Christian Liedtke (επιμ.), *Literaturbetrieb und Verlagswesen im Vormärz: Jahrbuch Forum Vormärz Forschung 2010*, Μαγδεμβούργο: Aisthesis Verlag, 2011, 155-174
- Marx Julius, *Die Österreichische Zensur im Vormärz*, Βιέννη: Verlag für Geschichte und Politik, 1959
- Obermaier Walter, “Zensur im Vormärz und im Jahr 1848”, στο: Erika Weinzierl, Rudolf Ardelt (επιμ.), *Justiz und Zeitgeschichte VIII*, Βιέννη-Salzburg: Geyer-Edition Verlag, 1991, 7-29

- Olechowski Thomas, “Die Österreichische Zensur im Vormärz“, στο: Gabriele Clemens (επιμ.), *Zensur im Vormärz: Pressefreiheit und Informationskontrolle in Europa*, Στουτγάρδη: Jan Thorbecke Verlag, 2013, 139-152
- Rimek Kevin, *Vergleich der Zensurstrukturen in Österreich und Preußen von 1819 bis 1840 und der Untersuchung der Ursachen für ihre Unterschiede*, Norderstedt: Grin Verlag, 2012

IV. Για τη Λογοκρισία στον Τύπο:

- Hoefler Frank Thomas, *Pressepolitik und Polizeistaat Metternichs. Die Überwachung von Presse und politischer Öffentlichkeit in Deutschland und den Nachbarstaaten durch das Mainzer Informationsbüro (1833-1848)*, Μόναχο: K. G. Saur Verlag, Dortmund: Beitrage zur Zeitungsforschung, Bd. 37, 1983
- Kaplan Frank L., “The Czech and Slovak Press: the first 100 years”, *Journalism Monographs*, No. 47 (1977), 77-89
- Lechter Silvester, *Gelehrte Kritik und Restauration. Metternichs Wissenschafts- und Pressepolitik und die Wiener 'Jahrbücher der Literatur' (1818-1849)*, Tübingen: Niemayer Max Verlag, Studien zur deutschen Literatur, Bd. 49, 1977
- Revesz Thomas, “Freedom of the Press: Its Idea and Realization in Pre-1914 Hungary”, *Hungarian Studies Review*, Vol. 20 (1993), 93-101
- Siegert Reinhart, “Zensur im Spiegel von Volkslesenstoffen um 1848”, *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, Vol. 8, (2006), 89-107

V. Για τη Λογοκρισία στο Θέατρο:

- Bachleitner Norbelt, “The Habsburg Monarchy”, στο: R. J. Goldstein (επιμ.), *The Frightful Stage: Political Censorship of the Theater in Nineteenth-Century Europe*, Λονδίνο: Berghahn Books, 2011 (2009), 228-264
- Heady Katy, *Literature and Censorship in Restoration Germany: Repression and Rhetoric*, Λονδίνο: Camden House, 2009
- Herles Helmut, “Nestroy und die Zensur”, στο: Jürgen Hein (επιμ.), *Theater und Gesellschaft: Das Volksstück im 19. und 20. Jahrhundert*, Dusseldorf: Bertelsmann Universitätsverlag, 1973, 121-132
- Huttner Johann, “Theater Censorship in Metternich's Vienna”, *Theater Quarterly*, Vol. 10 (1980), 61-69
- Jones Michael, “Censorship as an Obstacle to the Production of Shakespeare on the Stage of the Burgtheater in the Nineteenth Century”, *German Life & Letters*, Vol. 27, Iss. 3 (1974), 187-194
- Kord Susanne, “The Curtain Never Rises: Femininity and Theater Censorship in Eighteenth- and Nineteenth-Century Germany”, *The German Quarterly*, Vol. 70, No. 4 (1997), 358-375
- McKenzie John, “Political Satire in Nestroy's 'Freiheit in Krahwinkel'”, *The Modern Language Review*, Vol. 75 (1980), 322-332
- Yates W. E., *Theater in Vienna: A Critical History, 1776-1995*, Ν. Υόρκη: Cambridge Univ. Press, 1996
- _____, “Two Hundred Years of Political Theater in Vienna”, *German Life & Letters*, Vol. 58 (2005), 129-140

VI. Για τη Λογοκρισία στην Όπερα και τη Μουσική:

- Davis John, “Opera and Absolutism in Restoration Italy, 1815-1860”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 36, No. 4, Opera and Society:Part II (2006), 569-594

- Hanson Alison, *Musical Life in Biedermeier Vienna*, Ν. Υόρκη: Cambridge Univ. Press, 1985
- McKay Elizabeth, “Schubert's Music for the Theater”, *Proceedings of the Royal Musical Association*, 93rd Sess. (1966-67), 51-66
- _____, *Franz Schubert's Music for the Theater*, Tutzing: H. Schneider Publications, 1991
- Obermaier Walter, “Schubert und die Zensur”, στο: Otto Brusatti (επιμ.), *Schubert-Kongress Wien 1978*, Graz: Graz Universitätsverlag, 1979, 117-125
- Saepen Bruno, “Governare per mezzo della Scala.' L' Austria e il teatro d' opera a Milano.”, *Contemporanea. Rivista di Storia dell '800 e del' 900*, VI (2003), 593-620
- Weisstein Ulrich, “Böse Menschen singen keine Arien: Prolegomena zu einer ungeschriebenen Geschichte der Operzensur”, στο: Peter Brochmeier (επιμ.), *Zensur und Selbstzensur in der Literatur*, Würzburg: Königshäusern & Neumann, 1996, 49-73